
1642–1643 TARİHLİ AVÂRIZ DEFTERLERİNE GÖRE
ERZİNCAN ŞEHİRİ

THE CITY OF ERZİNCAN ACCORDING TO THE
AVARIZ NOTEBOOKS OF 1642–1643

Abdulkadir GÜL*

ÖZET

Osmanlılarda klasik dönem olarak nitelendirilen XVI. yüzyılın en önemli kaynaklarından biri hiç şüphesiz Tapu-Tahrir Defterleridir. Sosyal ve İktisadi hayata ait bilgi veren bu defterlerin yerini kısmen de olsa XVII. yüzyılda Avarız Defterleri almıştır. Avarız hanesi gerçek hane olmadığı için nüfus verilerini sağlıklı olarak yansıtmasa bile, Avarız Defterleri XVII. yüzyıl için önemli kaynak niteliğindedir. 1642–1643 tarihlerine ait Avarız Defterleri’nde Erzincan Şehrinin idarecileri, mesleki ve askeri sınıflar, dini ve sosyal kurumlar hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Erzincan, XVII. yüzyıl, Avarız Defterleri, Şehir.

ABSTRACT

Tapu-Tahrir defters were a very important source during the 16th century know as a classical period of the Ottoman. In the nex century, though partially, Avarız Defters replaced them. Despite the fact that these defters do not reflect depentable demographic figure, these defters are important for the 17th century. In these defters of the years 1642–1643. There is a great deal of important figures on the constitutional structure, principals, military classes, religious and social foundations of Erzincan.

Key words: Erzincan, XVII. Century, Avarız Defters, City.

1. GİRİŞ

1.1 Araştırmanın Konusu

“1642–1643 Tarihli Avarız Defterlerine Göre Erzincan Şehri” konulu bu araştırmanın amacı, XVII. yüzyılın ortalarında Erzincan Şehrinin fizyonomik yapısı, demografik özellikleri, sosyo-ekonomik durumu, dinî ve sosyal kurumlarını ortaya çıkarmaktır.

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Bölümü
İletişim: abdulcadirgul25@hotmail.com

Bilindiği gibi tarih, günümüz ve geleceğin bilimidir. Bir şehrin tarihini bilmek, günümüz ve gelecekte şehrin fiziki gelişimi ve sosyo-ekonomik kalkınmasına tarihî perspektiften bir ışık tutacaktır. Bu çalışmanın da, Erzincan'ın geçmişine ve geleceğine bir ışık tutacağı ve Erzincan'ın tarih yazımına katkıda bulunacağını ümit etmekteyiz.

1.2 Araştırmanın Kaynakları

1642 Tarihli Avarız Defteri; İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterler Katoloğu'nda 5142 numarada kayıtlı Erzurum Eyaleti avarız defteridir.¹ Defterin giriş kısmında icmal başlığı altında Erzurum Eyaletine bağlı 14 kazanın ismi ve defterdeki sayfa numaraları zikredilmektedir. Daha sonra "*Bi-avni'llahi teâla, Defter-i hânehâ-i eyâlet-i Erzurum ki be-mübâşeret-i hakîr hâlâ müceddeden tahrîr kerden fermûde ber müceb-i fermân-ı âli tahrîr şûd el-vâki fî evâil-i şehri Cemâziye'l-ûlâ sene isnâ ve hamsîn ve elf*" ibaresi kaydedilmiştir (İnbaşı, 2001, s.15). Bu kayıttan Erzurum Eyaleti'nin dönemin hükümdarı Sultan İbrahim'in emriyle Evail-i Cemaziyel-evvel 1052/28 Temmuz-6 Ağustos 1642 tarihinde yeniden tahrir edildiği anlaşılmaktadır.

Defterin tamamı 1121 sayfa olup Erzurum Eyaleti'ne bağlı 14 kazanın² kayıtları sırasına göre şu şekildedir: Kaza-i Erzurum, Kaza-i Bayburd, Kaza-i Erzincan, Kaza-i Tercan, Kaza-i Kemah-Kuruçay ve Gercanis, Kaza-i Kelkid, Kaza-i Şıryan, Kaza-i Tortum, Kaza-i İspir, Kaza-i Hınıs, Kaza-i Kızucan, Kaza-i Koğanis, Kaza-i Pasin, Kaza-i Kiğı.

1643 Tarihli Avarız Defteri; Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterler Katoloğu'nda 6422 numarada kayıtlı Erzurum Eyaleti avarız defteridir. 1643 tarihli avarız defteri, 1642 tarihli avarız defte-

¹ Oktay Özel, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avarız Defteri", XII. *Türk Tarihi Kongresi (Ankara, 12-16 Eylül 1994)*, Kongreye Sunulan Bildiriler III, Ankara 1999, s.735-743; Govan Mc. Bruce Govan, "Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü (1600-1830)", *Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976)*, Kongreye Sunulan Bildiriler II, Ankara 1981, s.1327-1391; Mustafa Öztürk, "1616 Tarihli Avarız Defteri", *OTAM*, Ankara1997, s. 249-253; Haim Gerber, "Jewish Tax-farmers in the Ottoman Empire in the 16th and 17th Centuries", *IJTS*, X, 1986, s.143-154. Süleyman Demirci, "İltizam (tax-farming)in the Avarız-tax Sytem: A Case Study of Ottoman Province of Karaman, 1650-1700", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sa.12, Yıl: 2002, s.159-172; M. Feridun Emecen, "Kayacık Kazasının Avarız Defteri", *TED*, sa. 12, 1981-1982, s.159-170; Ö. L. Barkan, "Avarız", *İ.A. II*, İstanbul 1993, s. 13-19; Halil Sahillioğlu, "Avarız", *DİA, IV*, İstanbul 1991, s. 108-109.

² Erzurum s.2-174, Bayburd s.178-297, Erzincan s.302-432, Tercan s.438-508, Kemah-Kuruçay-Gercanis s. 514-631, Kelkit s.638-683, Şıryan s.686-730, Tortum s.734 -770, İspir s. 774-840, Hınıs s. 846-890, Kızucan s.898-919, Koğanis s. 926-964, Pasin s. 966-1036, Kiğı s. 1046-1121.

rinde ki verilerle bire bir örtüşmektedir. Ancak defterin son sahifeleri kopmuş olmalı ki, Pasin ve Kiği Kazaları'nın kayıtlarına rastlanmamıştır. Defterde, 1642 tarihli defterde ki gibi Kemah-Kuracay ve Gercanis Kazaları tek başlık altında toplanmamış, ayrı başlıklar altında kayıd edilmiştir.

Defterin giriş kısmında icmal başlığı altında Erzurum, Bayburd ve Erzincan kazalarının isimleri ve defter içerisinde Erzurum Eyaletine bağlı 14 kazanın avarız kayıtları bulunmaktadır. Defterin tamamı 65 sayfa olup Erzurum Eyaleti'ne bağlı 14 kazanın³ kayıtları şu şekildedir: Kaza-i Erzurum, Kaza-i Bayburd, Kaza-i Erzincan, Kaza-i Tercan, Kaza-i Kemah, Kaza-i Gercanis, Kaza-i Kuruçay, Kaza-i Kelkid, Kaza-i Şıryan, Kaza-i Tortum, Kaza-i İspir, Kaza-i Hımıs, Kaza-i Kızucan, Kaza-i Koğanis. Defterlerde boş sahifeler olup, diğer defterlerde olduğu gibi, boş sayfalar ileride meydana gelebilecek ilaveleri yapabilmek amacıyla ve genellikle nahiyelere ayrılmış bölümler arasında bırakılmıştır. Her iki defter, Erzurum Eyaleti'nin cizye ve avâız muharriri Cafer Efendi adlı bir kişi tarafından hazırlanmıştır.

Erzincan la ilgili bu avarız defterlerinde, XVI. yüzyıldaki tahrir defterleri (BA. TD.60,190 ve TKA. TD.40, 41) kadar ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. İncelenen avarız defterlerinde, mahalleler, Müslim ve Gayr-i Müslim halk, tımar ve zeamet tasarruf edenler, imam, hatip, müderris, müezzin, sadat-ı kiram, şeyhler ve cami ve mescitlerde çalışanlar, fakir, işsiz, sakat, dul kadınlar, yeniçeri, cebeci, sipahi gibi askeri birlikler ile vergiye dâhil ve muaf olan haneler hakkında önemli bilgiler verilmiştir.

1.3. Erzincan Şehrinin Coğrafyası ve Tarihçesi

Erzincan, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümünde yer alır. İl; doğuda Erzurum, batıda Sivas, Güneyde Bingöl, Tunceli, Elazığ ve Malatya, kuzeyde ise Giresun, Gümüşhane ve Bayburt ile komşudur. Erzincan ovası yapısı itibariyle dağlık olup kuzeyinde Esence, güneyinde Munzur dağları uzanmaktadır. İlin en önemli düzlüğü ise Erzincan ovasıdır. Erzincan Şehri bu ovada kurulmuştur (Altınbilek, 1997, s.67; Hayli, 1995, s.2).

Bulunduğu coğrafi konum itibariyle, tarih boyunca her yönden gelen çeşitli milletlerin tesirinde kalmış, hatta bu kavimler tarafından yer yer iskân edilmiştir. Erzincan'ın bir yerleşim olarak tarih sahnesine çıkışı İlk Tunç Çağı yani M.Ö. 3000–2000 yıllarına kadar uzanır (Özgüç,1969, s.14). Tabii

³ Erzurum s.7-11, Bayburd s.12-19, Erzincan s.19-25, Tercan s.25-29, Kemah s.29-32, Gercanis s.32-36, Kurucay s.36-39, Kelkid s. 40-43, Şıryan s. 44-46, Tortum s.46-49, İspir s.49-54, Hımıs s. 54-58, Kızucan s. 58-59, Koğanis s. 59-64.

ki bu dönemlerde Erzincan'ın (= Eriza = Erez = Erzen = Erzengan = Erzingan) küçük ilkçağ yerleşmesi olduğuna şüphe yoktur.

Erzincan ovasında şimdiye kadar yapılan prehistorik ve arkeolojik çalışmalardan ortaya çıkan sonuçlara göre, ovadaki en eski yerleşme kalıntısının bugünkü Altın-tepe olduğu ileri sürülebilir. Urartulara (M.Ö.900–606) ait bu kalenin şehrin devlet sınırları içinde bir savunma noktası olduğu görülmür. Bu kalenin de Eski Tunç Çağı yerleşmesi üzerine yapıldığı anlaşılmıştır. Kafkaslarda yaşayan kavimler M.Ö. 714 tarihlerinde Erzincan ile beraber Urartu alanlarını istila etmişlerdir (Darkot, IV, 1993, s.338–340). M.Ö. 590'lı yıllarda İran kökenli Medler yörede egemen olmuşlar, ardından Pers hâkimiyeti başlamıştır. Ancak her iki devir de tam olarak aydınlatılamamıştır. M.S. I-V. yüzyıllarda Erzurum başta olmak üzere civar yerlerle birlikte Roma egemenliğini gören Erzincan, daha sonra Doğu Roma (Bizans)'ya dâhil olmuştur (Konukçu, 1998, s.34–38).

VII. yüzyılda Habib bin Mesleme komutasındaki Arap-İslam ordularıyla karşılaşan Erzincan ve havalisi XII. yüzyılın başlarında Türk akınlarına sahne oldu. (Turan, 1999, s.131) Erzincan havalisinde diğer iz bırakan beylikler de Saltuklular ve Mengüceklilerdir. (Sümer,1998,s.16–36;1993,s.713–718) Mengücekliler'den sonra Selçuklularının yönetimine girmiş olan Erzincan, daha sonra Anadolu Selçuklularının yönetiminde kalmış ardından da Moğol istilasına uğramıştır (Şahin, 1985, c.I, s.299–336). Sırasıyla Eratnalılar, Kadı Burhaneddin ve Erzincan hâkimi Mutahharten idaresinde kalan Erzincan, Karakoyunlu ve Akkoyunlu mücadelesine de sahne olmuştur (Konukçu, 1998, s.45–90). Bir süre Safevilerin (1502–1514) yönetiminde kalan bölge, 1473'de Otlukbeli Meydan Savaşı ile Osmanlı hükümlanlığı ile tanışmış ise de, ancak Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı egemenliğine girmiştir.⁴

Osmanlı hâkimiyetine girdiği ilk senelerde Erzincan, Bayburt ile birlikte 23 Ekim 1514'te Bıyıklı Mehmed Bey'e beylerbeylik olarak verilmiştir (Miroğlu, 1995, s.318–321). Kanuni Sultan Süleyman dönemi başlarında bu beylerbeylik kaldırılmış ve Erzincan Kemah sancağı içerisinde olmak üzere yeni kurulan Rûm-ı Hâdis Beylerbeyliğine dâhil edilmiştir.⁵ Bu düzenleme

⁴ Otlukbeli meydan savaşı ve bunun Erzincan yöresi üzerindeki tesirleri hakkında geniş bilgi için bkz. Enver Konukçu, *Otlukbeli Meydan Savaşı (Ağustos 1743)*, Ankara 1998.

⁵ Bu eyaletin teşekkülü hakkında *Defter-i Hâkânî Dizisi-III, 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530)*, s. XI' de şu açıklama bulunmaktadır. 1413 yılında Amasya merkez olmak üzere Rum Beylerbeyliği kuruldu. Rum Beylerbeyliği'nin merkezi ilk devirlerde Amasya sonra Tokat sonra da Sivas olduğu görülmektedir. Bu arada XV. yüzyılda fethedilen Canik, Çorum ve Karahisar-ı Şarkî havalisinin Rum eyaletine katılmasıyla, "*Vilâyet-i Rûm-ı Kadim*" olarak anılacak Rum eyaletinin birinci bölümünü teş-

sırasında Erzincan, Kuzey ve Güney Erzincan şeklinde iki nahiyeye ayrılmıştır (Miroğlu, 1990, s.17–23). Kemah Sancağı içerisinde bir kaza durumunda ki Erzincan, Erzurum Beylerbeyliğinin kurulması üzerine Kemah ile birlikte buraya bağlanmıştır (Aydın, 1998, s.87–88). Erzincan’ın 1591’de yapılan sayımlarda kaza olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. (Pamuk, 2006, s.55–56). 1609 senesinde Erzurum Eyaleti’nin idari yapısı içerisinde Erzincan’ın bir sancak olmadığı ve kaza statüsünde olduğu anlaşılmaktadır (Ayn Ali Efendi, 1280, s.23–52). 1642–1643 tarihli defterlerde (BA. MAD.5142, s.302–432; BA. MAD.6422, s.19–25). Erzincan’ın kaza olduğu görülmekte ve 1645 senesinde Evliya Çelebi’nin vermiş olduğu Erzurum Eyaleti sancak listesinde de bulunmamaktadır (Evliya Çelebi, 1314,s.205–206). Sonuç olarak XVII. yüzyılın ilk yarısında Erzincan, Erzurum Eyaletine bağlı bir idari yapı içerisinde Güney ve Kuzey Erzincan olarak iki’ye ayrılmış bir kaza olduğu ifade edilebilir.⁶

2. Erzincan Şehrinin Fizyonomik Yapısı ve Sosyal Hayat

Erzincan, hem Osmanlı fethinden önce ve hemde sonraki dönemlerde kültür ve refah seviyesine bağlı bir şehirdi. Ortaçağlarda bilhassa Mengücekler döneminde birçok bilim, edebiyat ve devlet adamının yetiştiği bilinmektedir (Turan, 1973, s.74). Erzincan’ın Mevlevi tarikatı açısından önemli bir yer olduğu anlaşılmaktadır (Şahin, 1985,s.331–338). Seyyah ibn Battûta, Erzincan Şehri’nin büyük olduğunu, ahalisinin Türkler ve Ermenilerden oluştuğunu, çarşı ve pazarı olan, nefis kumaşların dokunduğu ve bakır madenlerinin işletildiği bir yer olarak nakleder (Miroğlu, 1990, s.145). İspanyol elçisi Clavijo; 1404 senesinde Erzincan’dan geçerken şehrin nehir kenarında pek geniş olmayan, kalabalık ve birçok cadde ve meydanları bulunduğunu yazar (Clavijo, 1939, s.89–90). Yine XVI. yüzyılda Matrakçı Nasuh tarafından çizilen Erzincan minyatüründe; şehir, bir ırmağın iki yakasında ve yer yer yıkık surlarla çevrili, sıkışık binalardan meydana gelmiş bir şehri tasvir eder (Nasühü’s-Silahi Matrakçı,1976, s.224–225).

XVI. yüzyılda Kemah ve Erzincan’ı inceleyen Miroğlu, Erzincan Şehri hakkında tafsilatlı bilgiler sunmuştur. Buna göre; şehrin nüfusunun 1516 senesinde 3595 kişi, 1530’da 4854 kişi ve 1591’de ise 6359 kişiden oluştuğunu ifade eder. Şehrin yirmi mahalleden oluştuğunu, birçok camii,

kil edilmiştir. Trabzon, Malatya, Kemah, Bayburt, Gerger ve Divriği bölgelerinin eyalete katılmasıyla eyaletin “*Vilayet-i Rûm-ı Hâdis*” bölümü teşekkül etmiştir.

⁶ Erzincan Kazası Güney ve Kuzey Erzincan diye iki nahiyeye ayrılmış olup, Güney nahiyede 52 köy, Kuzey nahiyede ise 43 köy kaydı bulunmaktadır. BA.MAD.5152, s.302–432; BA.MAD.6422, s.19–25.

mescit, medrese, zaviye, hangah ve hamamlarının bulunduğunu belirtir (Miroğlu, 1990, s.148–153).

Şehirle ilgili önemli bilgiyi (1679) Evliya Çelebi'nin gözlemlerinden öğreniyoruz. Ona göre; “*Erzincan her tarafı sur ve hendeklerle çevrili olup şehre demir bir kapıdan girilir. Murabbau’ş-şekl taştan küçük bir kalesi vardır. Kale duvarları gayet alçaktır. Kale içerisinde iki yüz kadar bağırsız, bahçesiz evler ve bir cami bulunmaktadır. Başka imareti yoktur. Çünkü kale içi dar bir sahadır. Kale dışında bin sekiz yüz kadar ev vardır.* (Evliya Çelebi, 1314, II, s.380–381).

2.1. Erzincan Şehrinin Mahalleleri

Sosyal yerleşmenin oluştuğu gelişmiş bütün toplumların çekirdeğini meydana getiren şehir; siyasi, ekonomik, kültürel ve dini açıdan en yoğun faaliyetlerin meydana geldiği merkezdi. Şehirlerde iskân ünitesi olarak görülen mahalleler, ikamet eden insanların yaşam ve idarî açıdan da en alt birimidir (Ergenç, 1977, s.1266;Ortaylı,1974, s.95).

Tablo.1. Erzincan Mahalleleri

1516	1530	1591	1642–1643
Avannis	Avannis	Avannis	-
Bogas	Bogas	Bogas	-
Bozbeği	Bozbeği	Bozbeği	-
Cami-i Kebir	Cami-i Kebir	Cami-i Kebir	Cami-i Kebir
Cemaleddin	Cemaleddin	Cemaleddin	Cemaleddin
Çadırcı	Çadırcı	Çadırcı	-
Çukur	Çukur	Çukur	Çukur (Zimmî)
Eskişehir	Eskişehir	Eskişehir	Eskişehir (Müslim)
Gerekgerek (Gürk-Barak)	Gerekgerek (Gürk-Barak)	Gerekgerek (Gürk-Barak)	Gerekgerek
Güzel Kazancı	Güzel Kazancı	Güzel Kazancı	-
Halilullah Çelebi	Halilullah Çelebi	Halilullah Çelebi	Debbağ*
Hoca Beği	Hoca Beği	Hoca Beği	Hoca Beği
Hoca Evran	Hoca Evran	Hoca Evran	-
Hoca Şeyhi	Hoca Şeyhi	Hoca Şeyhi	-

* XVI. yüzyılda Halilullah Çelebi Mahallesi incelenen dönemde Debbağ Mahallesi olarak görülmektedir. Ancak 1642 senesinde Halilullah Çelebi Cami'nin Debbağ Mahallesinde olduğu görülmektedir. Muhtemelen Halilullah Çelebi Mahallesi Debbağ Mahallesi şeklinde isim değişmiştir. *BA. MAD. 5142, s. 316*; ayrıca bkz. Ali Kemali, *Erzincan Tarihi*, İstanbul 1932, s.228–229.

Tablo 1'in devamı.

Kığlı/Kığı	Kığlı/Kığı	Kığlı/Kığı	-
Kilim-ana	-	-	-
Melik Hatun	Melik Hatun	Melik Hatun	-
Sağikoğlu	Sağikoğlu	Sağikoğlu	-
Serkis	Serkis	Serkis	-
Süleyman	Süleyman	Süleyman	-
Tökeloğlu	Tökeloğlu	Tökeloğlu	-
-	-	-	Çukur (Müslüman)
-	-	-	Eskişehir (Zimmî)
-	-	-	Hoca Beği (Zimmî)
-	-	-	Şancı Çelebi
21	20	20	11

İncelenen dönem içerisinde Erzincan Şehir merkezinde 8 Müslüman, 3 Gayr-i Müslim olmak üzere 11 mahalle ayrı ayrı kaydedilmiştir. Bu mahallelerde sakin olan askeri, dini ve idari görevliler ile halk fakir, işsiz ve dul kadınlar şeklinde 1642 tarihli defterde tek tek gösterilmişlerdir. Fetihden itibaren Erzincan Şehri'nde bulunan mahallelerin isimleri şunlardır.

Tabloda görüldüğü üzere Erzincan Şehrinde 1526 senesinde 21 mahalle, 1530–1591 senelerinde 20 mahalle ve 1642–1643 senelerin de ise 11 mahalle mevcuttur. 1645'te Erzincan'a gelen Evliya Çelebi şehirde kırk sekiz mahallenin varlığından bahsetmektedir (Evliya Çelebi, II,1314, s.328). Evliya Çelebi'nin verdiği bilgileri destekleyecek arşiv vesikasına 1835 tarihli nüfus yoklama defterinde * rastlamaktayız (BA. ML. CRD 2059).

Şehirde XVI. yüzyıl boyunca mahalle sayısında önemli bir değişiklik olmamıştır. Ancak XVII. yüzyılın ortalarında mahalle sayısı 11'e düşmüş, isim değişmiş, yeni mahalleler kurulmuş veya aynı ismi taşıyan mahalleler Müslim-Gayr-i Müslim diye ikiye ayrılmıştır. XVI. yüzyılda mevcut olan, Çadırcı, Hoca Evran, Bozbeyi, Tökeloğlu, Melik Hatun, Süleyman, Güzelkazancı, Sağikoğlu, Boğas, Serkis, Avannis, Kığlı, Hocaşeyhi ve Kilim-ana mahallelerine, 1642–1643 senelerin de rastlanmamaktadır. Bunu yanı sıra 1642-1643'de Şancı Çelebi adıyla yeni bir mahalle kurulmuş ve Halilullah Çelebi Mahallesi Debbağ Mahallesi olarak ismi değişmiştir. Çukur, Hoca Beği ve Eskişehir Mahallelerinde hem Müslim hem de Gayr-i Müslimlerin ayrı ayrı meskûn oldukları ve bundan dolayı farklı mahalleler olarak kaydedildikleri görülmektedir. İncelenen dönemdeki mahalleler nüfus

* Bu deftere göre Erzincan'da 48 mahalle vardır.

itibariyle XVI. yüzyıldaki mahallelerden büyük oldukları anlaşılmaktadır. Bu durum bazı mahallelerin birleşmiş olabileceğini düşündürmektedir.

1642–1643 tarihli defterlere göre Erzincan Şehrinin mahalleleri:

Cami-i Kebir: Sur içinde olduğu bildirilen bu mahallede 1 miralay, 8 zaim, 5 tımar sahibi, 1 çavuş, 13 dergâh-ı âli sipahisi, 5 yeniçeri, 4 cebeci, 6 kale muhafızı, 4 imam, 12 sadat-ı kiram, 1 müftü, 1 kadı, 1 müderris, 1 hüddam, 2 Molla, 1 hademe, 1 ferraş, 1 vakıf görevlisi, 1 cüzhan, 3 müezzin, 1 zaviyedar, 2 ulûm-ı kiram, 16 fakir ve amel-i mandegan (Derviş, Divane, Sofi ve Molla) tamamı Müslüman olmak üzere toplam 174 hanedir. Mahallede 13 farklı iş kolunda 21 esnaf faaliyet göstermektedir (BA. MAD. 5142, s.302–307; BA. MAD. 6422, s.19).

Şancı Çelebi: Kayıtlarda ilk defa ismine tesadüf edilen mahallede tımar sahibi 8, sipahiyan-i dergâh-ı âli 11, yeniçeri 2 ve cebeci 4, imam 3, hüddam 2, müderris 1, sadat-ı kiram 5, 1 şeyh (Hazret-i Hüdavendigar Mevlana Şeyh Salih Efendi) ve 7 derviş, 21 fakir ve amel-i mandegan (öksüz, sağır, a'ma, abdal ve dul kadın), 91 Müslüman reaya ve 5 kışlakçı olmak üzere 167 hanedir. Tamamı Müslüman olan mahallede 8 meslek kolunda 10 esnaf faaliyet göstermektedir (BA. MAD. 5142, s.307–312; BA. MAD. 6422, s.19).

*Cemaleddin*⁷: Mahalle, mirliva 1, zaim 4, dergâh-i âli çavuşu 1, tımar sahibi 18, sipahi 8, yeniçeri 3 ve cebeci 2, müftü 1, sadat-ı kiram 5, imam 3, derviş 1, fakir işsiz-güçsüz 15, dul kadın 27, yetim 3 ve 54 Müslüman reaya olmak üzere toplam 147 haneden oluşmaktaydı (BA. MAD. 5142, s.312–317; BA. MAD. 6422, s.19).

Debbağ: Eskiden Halilullah olarak adlandırılan bu mahallede 5 tımar sahibi, 2 zaim, 5 ebna-i sipahiyan, 7 yeniçeri, 1 muhafız, 2 imam, 1 hatib, 1 müezzin, 1 ferraş, 2 sadat-ı kiram, 8 dul kadın, 2 yetim ve 32 Müslüman reaya olmak üzere toplam 73 hane idi. Mahallede dört farklı meslek grubunda 5 esnaf bulunmaktaydı (BA. MAD. 5142, s.317; BA. MAD. 6422, s.19).

İslamiye-i Eskişehir: Bu mahalle XVI. yüzyılda tamamı Müslüman idi. Eskişehir adıyla şehirde iki mahalle bulunmakta olup, Müslüman olan bu mahallede; tımar sahibi 9, zaim 1, yeniçeri 24, sipahiyan-ı dergâh-ı âli 7, imam 2, müderris 2, şeyh (Şeyh Seyyid Ömer Efendi, Akkaşi Dede Şeyh Haydar ve Aydi Halife-i Şeyh Hazretleri) 3, hattat 1, sadat-ı kiram 6, dul

⁷ Bu mahalle adını taşıyan Güney Erzincan nahiyesinde hem köy hem de kışlak vardır. BA. MAD. 5142, s.395.

kadın 7, a'ma 1, vakıf görevlisi 2, yetim 2, Müslüman reaya ve kışlakçı 49 toplamda ise 123 hanedir. 4 meslek zümresi faaliyettedir (BA. MAD. 5142, s.320; BA. MAD. 6422, s.19).

Gereğerek: XVI. yüzyılda bazen Gürk-Barak ismiyle de adlandırılan ve 1642 senesinde Erzincan'ın en büyük mahallesi olduğu anlaşılan bu yerde; 14 tumar sahibi, 5 zaim, 5 sipahi, 11 yeniçeri, 9 cebeci, 14 merd-i kala (*mustahfizan ve urban-ı kal'a-i Erzincan*), 5 imam, 1 ferraş, 2 müezzin, fakir, biran ve amel-mandegan ve 4 dul kadın, 1 a'ma, 136 hane, Müslüman reaya ve kışlakçı toplamda ise 225 hanedir. Mahallede 5 farklı iş kolunda 5 esnafın kayıtlı olduğu görülmektedir (BA. MAD. 5142, s.324; BA. MAD. 6422, s.19).

Çukur: Çukur adıyla şehirde iki mahalle bulunmakta olup, Müslüman olan bu mahallede; 1 tumar sahibi, 1 merd-i kale, 3 sipahi, 1 imam, 1 müezzin 43 Müslüman reaya 18 kışlakçı. Toplamda 93 haneden meydana gelen mahallede 6 farklı iş kolunda 7 esnaf faaliyet göstermektedir (BA. MAD. 5142, s. 330; BA. MAD. 6422, s.20).

Hoca Beği: Hoca Beği adıyla şehirde iki mahalle bulunmakta olup, Müslüman olan bu mahallede; ehl-i menasib 17, Müslüman reaya 28 toplamda ise 45 hanedir. Mahallede 3 farklı iş kolunda 5 esnaf faaliyette bulunmaktaydı (BA. MAD. 5142, s.334; BA. MAD. 6422, s.20).

Çukur: Tamamı Gayr-i Müslim olan mahalle 48 hane olup, 2 farklı iş kolunda 2 esnaf faaliyet göstermektedir (BA. MAD. 5142, s.334; BA. MAD. 6422, s.20).

Eskişehir: Gayr-i Müslim mahallelerin en büyüğü olan mahalle 82 hanedir. Mahallede 8 farklı iş 11 esnaf faaliyet göstermekteydi (BA. MAD. 5142, s.336; BA. MAD. 6422, s.20).

Hoca Beği: Hoca Beği adıyla şehirde iki mahalle bulunmakta olup, Gayr-i Müslüman olan bu mahalle 66 hanedir. Mahallede 8 farklı iş 9 esnaf faaliyet göstermekteydi (BA. MAD. 5142, s.33; BA. MAD. 6422, s.20).

1643 tarihli defterin derkenar kaydından anlaşıldığı gibi askeri zümre mensupları, dini görevliler ve Müslümanlar, Müslümanların meskûn oldukları mahallelerde, zimmîler ise Gayr-i Müslimlerin sakin oldukları mahallelerde meskûndurlar (BA. MAD. 6422, s.19).

2.2 Erzincan Şehrinin Nüfus Durumu

Mahallelerde meskûn olanların kayıtları belirli başlıklar altında toplanmıştır. *Askeri zümreden olanlar*; “zaim ve erbab-ı timar”, “an erbab-ı timar”, “sipahiyan”, “yeniçeriyan”, “cebeci ve topçu”, “yeniçeriyan ve cebeciyan”, “sipahiyan-ı dergâh-ı âli”, “enba-i sipahiyan”, “müstahfızan-ı ka’la-i Erzincan” ve “ehl-i menasıb”, *dini görevliler*; “e’imme-hatib ve saadat-ı kiram”, *fakir ve özürlü olanlar*; “fakir-amel-mandegân” ve “fakiran-biran-amel-mandegân”, *halk ise*; “reayayı Müslimin” ve “reayayı Zimmiyan” olarak tasniflendirilmiştir. Aynı başlık altında birkaç zümre toplanmış olsa da, kişilerin görev ve sıfatları isimlerinin önlerinde veya arka kısımlarında kayıt edilmiştir (BA. MAD. 5142, s.302–336; BA. MAD. 6422, s.19–20). Müslüman ve Gayr-i Müslim nüfusun mahallelere göre dağılımı ve toplam hane sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo.2. Erzincan Şehrinin Nüfus Durumu

Mahalle Adı	Müslüman Hane	Gayr-i Müslim Hane
Cami-i Kebir	174	-
Cemaleddin	147	-
Çukur	93	-
Çukur	-	48
Debbağ	74	-
Eskişehir	-	82
Eskişehir	123	-
Gerekgerek	225	-
Hoca Beği	-	66
Hoca Beği	45	-
Şancı Çelebi	167	-
TOPLAM	1048	196

Tabloda da görüldüğü gibi Müslümanlar ve Gayr-i Müslimler farklı mahallelerde meskûndur. Şehirdeki 11 mahallenin 8’inde Müslümanlar, 3’de ise Gayr-i Müslimler sakindi. Müslüman nüfusun meskûn olduğu mahalleler içinde büyük olanları Gerekgerek, Cami-i Kebir, Şancı Çelebi, Cemaleddin ve Eskişehir’dir. Gayr-i Müslim nüfus yaşadığı en büyük mahalle ise Eskişehir’dir. Gayr-i Müslim halkın hangi milletten olduğuna dair incelenen defterde kayıt bulunmamaktadır. Ancak XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde ki kayıtlara göre Erzincan Şehrindeki Gayr-i Müslimlerin tamamı Ermeni millettendir (BA. TD. 60, 190 ve TKA. TD. 40, 41.). 1642 senesinde Erzincan Şehrinde 1244 hane nüfus olup bunun 1048 hanesini Müslümanlar ve 196 hanesini ise Gayr-i Müslimler oluşturmaktadır. XVI. yüzyıldan itibaren şehirdeki Müslüman nüfusun giderek arttığı görülmektedir. İncelenen deftere

göre şehir nüfusunun %83,6 Müslümanlar, %16,4 Gayr-i Müslimler oluşturmaktadır.

2.3. Şehirdeki Dini ve Sosyal Yapılar

1642 senesinde deftere kaydedilmiş 16 mescid, 6 cami ve 1 medrese tespit edilmiştir.

Mescidler; Süleyman Beğ, Molla Yusuf, İbrahim Beğ, Hacı İsmail, Hamza, Kiğılı Mehmed, Cemalleddin, Saraçhane, Kendim, Nökerzade, Eskişehir, Sefer İlyas, Hacı Fakih, Meydan, Ali Reis ve Koca Mehmed mescidleri.

Camiler; Cami-i Kebir, Halilullah, Meydan, Ömer Efendi, Kal'a ve Kendim camileri.

Medrese; Medreseye dair bir adet kayıt bulunmuş ancak medresenin adı kayıt edilmemiştir.

Evliya Çelebi'ye göre şehirde irili ufaklı 70 kadar ibadethane vardır. Bunlardan yedisi cami, yedisi de tekkedir. Bu tekkeler (*Mevlevihane*, *Kadiri-lik*, *Halvetiyye** ve *Bektaşî Tekkesi*) içinde ayin yapılı ve birde kütüphanesi bulunmaktadır. Evkafı çoktur. Mevlana evladından Çelebi Efendi kabri tekkede bahçesindedir. Diğer bir tekkede Abdulkadir-i Geylânî tekkesidir. Kırk sekiz mahallesinde kırk sekiz mektep vardır. Âlimleri ve Salihleri çok olduğundan her cami ve mescidinde fâhri hocalar ders okutmaktadır.(Evliya Çelebi, 1314, c. II, s.328) Anlaşıldığı kadarıyla Erzincan bilim ve tasavvuf merkezlerinden biridir.

2.4. Erzincan Şehrin İktisadi Yapısı

Osmanlı toplumunda, çiftçiler, tüccarlar ve esnaf, üretimle uğraşan gruplar olarak karşımıza çıkar. Genellikle şehir üretim nüfusunu esnaf ve tüccarlar oluşturmaktadır. (İnalçık, 1973, s.150; Demirel, 1989, s.33) Erzincan Şehrinde de üretim faaliyetleri yapıldığına göre, acaba üretimi gerçekleştiren esnaf grupları hangileridir. Hangi meslek grubunda kaç kişi çalışır ve meslek gruplarının üretim faaliyet alanları nelerdir? Bu soruların cevapları aranacaktır.

Tablo.3. Meslek Grupları

* Defterdeki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Anadolu'daki Halvetiye tarikatının önemli merkezlerinden biride Erzincan'ın Güney nahiyesine bağlı Keleriç(Karakaya) köyüdür. *BA. MAD. 5242 s.386*. Bkz. Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *DİA*, c.15, İstanbul 1997, s.393-395.

Müslümanlar		Gayr-i Müslim	
Meslek Adı	Sayısı	Meslek Adı	Sayısı
Bakırcı	1	-	-
Boyacı	1	-	-
Camcı	1	-	-
Çorbacı	1	-	-
Çullah	3	-	-
Demirci	1	-	-
Hancı	1	-	-
Karı	1	-	-
Kilerci	1	-	-
Mestci	2	-	-
Sarrac	4	-	-
Şerbetçi	1	Bağcı	1
Neccar	1	Debbağ	1
Eskici	2	Değirmenci	4
Kassar	1	Eskici	1
Hallaç	2	Gemci	1
Kassab	4	Hamamcı	1
Debbağ	6	Kassab	1
Okçı	1	Kazancı	1
Berber	5	Kilerci	2
Çubukçu	1	Kilimci	1
Dellal	6	Kürkçü	1
Pembeci	3	Semerci	3
Hattab	1	Taşcı	1
Semerci	2	Türkücü	1
TOPLAM	49		20

1642–43 senelerinde şehir halkının ihtiyaçlarını temin için üretim yapan mesleki grupların tespiti avarız defterinin muhtevasına bağlı olup yukarıdaki soruların cevapları aranacaktır. İncelenen defterlerde şehirdeki esnaflarla ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Şehirdeki mahalle sakinleri kayıt edilirken bazı kişilerin isimlerinin alt kısmına hangi meslek grubuna dâhil oldukları belirtilmiştir. Defterde bilgiler esnaf gruplarının sayıları ve üretim kolları tafsilatlı verilmese de, incelenen döneme ait bir takım ipuçları vermektedir.

Kazada tarım ve hayvancılığa paralel olarak esnaf grubunun oluştuğu görülmektedir. Muhtemelen şehrin ihtiyacını temin eden küçük ölçekli esnaf grupları faaliyet göstermiştir. Esnaf grubunun şehir nüfusu içerisindeki oranı %5,54'dür. Müslüman esnaf grubu içerisinde Debbağ, Dellal, Berber ve Saraç esnafının ilk sırada olduğu görülmekte iken Gayr-i Müslim esnaf

grubu içerisinde ise ilk sırayı, Değirmenci, Semerci ve Kilerci esnafı almaktaydı. Sarrac, Eskici, Şerbetçi ve Mestçi gibi meslek kollarında Müslümanlar faaliyet gösterirken, Hamamcı, Değirmenci, Türkücü ve Kelleci gibi meslek kollarında yalnızca Gayr-i Müslimlerin faaliyet gösterdiği görülmektedir.

2.5. Şehrin Sosyal Yapısı

Bölgede yaşamakta olan mahalli halk, meslekleri, dinleri, sosyo-kültürel konumları dolayısıyla bir araya gelmiş çeşitli gruplardan oluşmaktadır. Devletin halkı çeşitli kategoriler halinde düzenlediği ve bu tasnif işinde verginin ana faktör olduğu bilinmektedir. Bölge halkının organize edilme tarzı, mahalli halkı sosyal kategorilerden birine dâhil etmektedir. Erzincan Kazası, şehir (nefs) birlikte XVII. yüzyılın ortalarında kırsal karaktere bürünmüş haldedir. Ağırlıklı kırsal yapısının devam ettiği Erzincan Şehri, 1642–43 senelerinde küçük ölçekli bir şehir olduğu ifade edilebilir. Bu dönemde şehrin sosyal yapı; askeri sınıf, dini görevliler, fakir, kimsesiz ve işsiz gruplar olarak ortaya çıkmıştır.

Tablo. 4. Askeri ve İdari Görevliler

Askeri ve İdari Görevliler	Sayısı
Erbâb-ı Tımar	60
Zaim	20
Sipahiyân	47
Yeniçeri	52
Cebeci	19
Merd-i Kal'a	22
Şehr-i Mirliva	1
Çavuş	1
Kuloğlu	2
Ebna-i Sipahiyan	5
TOPLAM	229

Tabloda da görüldüğü gibi, askeri görevliler içerisinde erbâb-ı tımar, yeniçeri ve sipahiler ilk sırayı almaktadır. Askeri ve idari görevlilerin şehir nüfusu içerisindeki oranı %18,4 dür.

1642’de şehirde bulunan ve defterde “*e'imme ve hatib ve sadat-ı kiram*” şeklinde kaydedilmiş olan dini vasıflı kişilerin sayısı toplam 111’dir. Bunların görevlerine göre dağılımı şu şekildedir. Dini vasıflı kişilerin şehrin toplam nüfusu içindeki oranı %8,9’lük gibi yüksek bir düzeydedir. Dini vasıflı kişilerin içerisinde sadat-i kiram, imam ve dervişler ilk sırayı almaktadır.

Şehirde genellikle, değişik derecelerde vergi muafiyetine sahip, çeşitli gruplar ve kişilerin olduğu görülmektedir. Bunlar, içinde yaşadıkları toplumda çeşitli hizmetleri yerine getiren mesleklere sahiptirler. Bunlar arasında askeri ve idari görevliler ve dini vasıflı kişilerin % 27,3 gibi yüksek bir oranda oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo. 5. Dini Vasıflı Kişiler

İmam	23	Sadat-ı Kiram	40
Müftü	2	Kadı	1
Hüddam	3	Müderriş	4
Zaviyedar	1	Farraş	3
Vakıf Görevlisi	3	Ulüm-ı Kiram	2
Cüzhan	1	Müezzin	6
Şeyh	4	Derviş	8
Hatib	1	-	-
TOPLAM			111

Erzincan Şehrinin sosyal hayatı içerisinde bulunan diğer bir grup ise fakirler “*fâkiran*”, işsizler “*bîrân*” veya “*amel-mandegan*”dır. Defterdeki bu tarz bir kayıtla, nüfus gelir, sağlık ve medeni durumlara göre tasnif edildiği görülmektedir. Bu gruba dâhil olanların şehir nüfus oranına göre fazla olması, nüfusun mali durumları hakkında bize ipucu vermektedir.

Tablo.6. Fakir ve İşsizler

A'ma	3	Abdal	1
Derviş	2	Dul Kadın	56
Sofî	1	Yetim	7
Molla	1	Muhtaç	1
Öksüz	2	Fakir	63
Sağır	2	İşsiz	16
TOPLAM			155

Şehirde bulunan fakir, dul kadın ve işsizlerin sayısı tabloda görüldüğü gibi önemli bir yekûn tutmakta olup, şehir nüfusu içerisinde oranı %12,3'dür. Genel anlamda fakir olarak kabul edilen bu grup içerisinde fakir ve dul kadınlar ilk sırayı almaktadırlar.

3. SONUÇ

1642–1643 tarihli Avarız Defterlerine Göre Erzincan Şehri adlı çalışmada, Avarız defterlerine dayalı, giriş kısmında da belirtilen amaç, doğrultusunda yapılan incelemede elde edilen bulgular genel bir değerlendirme yapıldığında şu sonuçlara ulaşılmıştır.

1. İncelenen dönem içerisinde idari taksimat açısından Erzincan, Erzurum Eyaletine bağlı bir kazadır.

2.Şehir merkezinde on bir mahalle bulunmakta olup sekiz mahallede Müslümanlar, üç mahallede ise Gayr-i Müslimler meskündür.

3. Müslümanlar ve Gayr-i Müslimler farklı mahallelerde ikamet etmektedirler.

4. XVI. yüzyıla göre şehir merkezindeki mahalle sayısı azalmıştır. XVII. yüzyılda bazı mahalleler isim değiştirmiş veya diğer mahalleler ile birleşmiştir.

5. Erzincan Şehrinde sosyal yapı; askeri sınıf, esnaf grupları, dini görevliler, fakir, kimsesiz ve işsiz gruplar olarak ortaya çıkmıştır.

6. Şehir nüfusu içerisinde askeri ve idari görevlilerin oranı %18,4 dür.

7. Esnaf grubunun şehir nüfusu içerisindeki oranı %5,54 dür. Müslüman ve Gayr-i Müslimler müşterek esnaf kollarında faaliyet göstermişlerdir. Bunun yanı sıra yoğunluk itibarıyla Sarraç, Eskici, Şerbetçi ve Mestçi gibi meslek kollarında Müslümanlar faaliyet gösterirken, Hamamcı, Değirmenci, Türkücü ve Kelleci gibi meslek kollarında Gayr-i Müslimlerin faaliyet göstermişlerdir.

8. Şehirde bulunan fakir, dul kadın ve işsizlerin sayısı önemli bir yekûn tutmakta olup, şehir nüfusu içerisinde oranı %12,3'dür.

9. Erzincan, Anadolu'nun önemli tasavvuf merkezlerinden biridir.

10. Askeri ve idari görevlilerin şehir nüfusu içerisindeki oranı %18,4 dür. Şehir askeri ve stratejik açıdan önemli bir merkez olduğu anlaşılmaktadır.

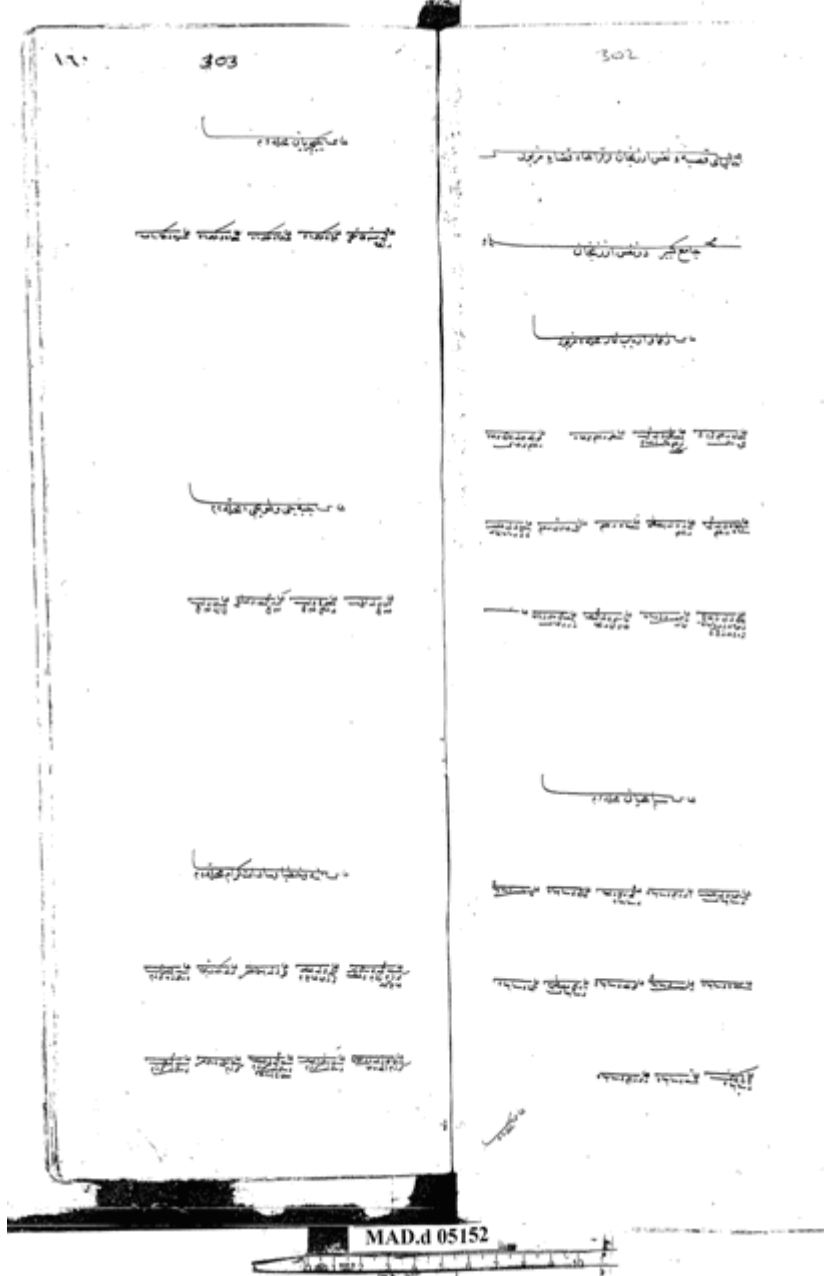
4. KAYNAKLAR

- BA.MAD.5142, 6422.
 BA. TD. 60, 190.
 BA. ML. CRD 2059.
- Altınbilek, M.S. (1997), *Plânlama Sorunları Açısından Erzincan'ın Şehir Coğrafyası (Basılmamış Doktora Tezi)*, Erzurum.
- Ayn Ali Efendi. (1280). *Kavânin-i Al-i Osman der-Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*. İstanbul.
- Barkan Ö.L. (1993). "Avarız", *İ.A, II*, İstanbul. s.13–19.
- Clavijo.(1939), *Kadis'ten Semerkant'a Seyahat*, (trc. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul.
- Darkot, B. (1993). "Erzincan", *İ.A, c.IV*, İstanbul. s.338–340.
- Defter-i Hâkânî Dizisi-III, 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530)*.
- Demirci, S. (2002). "İltizam (tax-farming)in the Avarız-tax Sytem: A Case Study of Ottoman Province of Karaman, 1650–1700", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sa.12,Yıl: s.159–172.
- Demirel, Ö. (1989). *II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, Ankara.
- Emecen, M. F. (1981–1982). "Kayacık Kazasının Avarız Defteri", *TED*, sa.12, s.159–170.
- Ergenç, Ö. (1976). "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", VIII, Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, c. II, *Ankara 11–15 Ekim 1976*, s.1265–1274.
- Evliya Çelebi. (1314). *Seyahatnâme*, II, İstanbul.
- Gerber, H. (1986). "Jewish Tax-farmers in the Ottoman Empire in the 16th and 17th Centuries", *IJTS*, X, s.143–154.
- Govan Mc. Bruce G. (1981). "Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü (1600–1830)", *Türk Tarih Kongresi* (Ankara 11–15 Ekim 1976), *Kongreye Sunulan Bildiriler II*, Ankara. s.1327–1391.
- Hayli, S. (1995). *Erzincan Ovası'nın Beşerî ve İktisadî Coğrafyası (Basılmamış Doktora Tezi)*.Elazığ.
- İnalcık, H. (1973). *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300–1600*, London.
- İnbaşı, M. (2001). "1642 Tarihli Avârız Defterine Göre Erzurum Şehri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sa.4, İstanbul. s.9–32.

- Kemali, A. (1932). *Erzincan Tarihi*, İstanbul.
- Konukçu, E. (1998). “*Tercan Tarihi*”, *Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan*, s.25–187.
- Miroğlu, İ. (1990) *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520–1566)*, Ankara.
- Nasühü’s-Silahi (Matrakçı). (1976). *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han* (Yay. Hüseyin, G. Yurdaydın), Ankara.
- Ortaylı, İ. (1974). *Tanzimat Sonrası Mahalli İdareler*, Ankara.
- Özel, O. (1999). “17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avarız Defteri”, XII. *Türk Tarihi Kongresi (Ankara, 12–16 Eylül 1994)*, *Kongreye Sunulan Bildiriler III*, Ankara. s.735–743.
- Özgüç, T. (1969). *Altıntepe II*. Ankara.
- Öztürk, M. (1997). “1616 Tarihli Avarız Defteri”, *OTAM*, Ankara. s.249–253.
- Pamuk, B. (2006). *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul.
- Sahillioğlu, H.(1991). “Avarız”, *DİA, IV*, İstanbul. s.108–109.
- Sümer, F. (1993). “Mengüçlüler”, *İ.A, c.VII*, İstanbul. s.713–718.
- Şahin, T. E. (1985). *Erzincan Tarihi, c.I, II*, Erzincan.
- Turan, O. (1999). *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul.
- Turan, O. (1998). *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri*, Ankara.
- Turan, O. (1973). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul.
- Uludağ, S. (1997). “Halvetiyye”, *DİA, c.15*, İstanbul 1997. s.393–395.

* * * *

EK 1. 1642 Tarihli Avarız Defteri

EK 2. 1643 Tarihli Avarız Defteri